

Topònims àràbics segarrencs

Albert TURULL I RUBINAT

En el número III d'aquesta *Miscellània Cerverina*, corresponent a l'any 1985,¹ afirmàvem que existeix un estret lligam —pel que fa a les interpretacions històrico-culturals que els són deduïbles— entre els topònims llatins, els àràbics i els hagiòtopònims,² i d'altra banda concloïem, després d'estudiar aquests darrers, que la zona central de la Segarra, terra fronterera en temps de Reconquesta, es comporta no com la Catalunya Nova (on són escadussers i per contra abunden els arabismes) sinó ben bé com la Catalunya Vella (proporció inversa).³ Recordem que és del tot explicable aquesta relació inversa atenent a la cronologia de la reconquesta i la formació dels llocs i els seus noms, i que, a més, els llatínismes —previs— solen aparèixer de forma important allí on abunden els hagiòtopònims i no els noms de llocs àràbics. Bé. La nostra intenció actual és, justament, de completar en certa forma aquell treball, centrant-nos ara en els topònims l'etimologia dels quals ens mena cap a la llengua àrab. Continuem també del tot, respecte d'aquell article, el marc geogràfic abastat —per bé que, com

1. TURULL, A., «Hagiòtoponímia a la Segarra», *Miscellània Cerveria-III*, Cervera, C.C.C., 1985, pàgs. 11-28.

2. Pàgs. 13-14 (introducció).

3. Pàgs. 24-27 (conclusió).

expliquem, no es correspongui ja a l'actual sentiment comarcal de la Segarra— i la relativa però important limitació pel que fa als topònims «menors».⁴

Els topònims àrabs més indubtables que tenim són: CALAF (de l'antropònim o nom personal àrab *Halaf*),⁵ VINAIXA (l'únic topònim estudiat que duu el típic prefix àrab *Ben-* o *Ibn-*, «fill de» l'ètim completa del qual és *Ben 'Aiša* «fill d'Aixa», antropotopònim també, doncs),⁶ i ALMENARA,⁷ mot defensiu que significa «far» o «talaia».⁸ També és acceptat, malgrat que d'entrada l'aspecte del topònim no ho denoti, l'origen àrab de CONESA, que ve de *kunaysa*, diminutiu del substantiu àrab *kanisa*, «església», i en concret, paradoxalment, «església cristiana»⁹ (la qual cosa ens fa pensar en l'existència de mossàrabs).

Un cas més complicat és MONTLLIÓ. Així com la ciutat espanyola *León* no té res a veure amb el rei dels felins (ve del llatí *LEGIONEM*, «legió»), sembla que tampoc no ho té el poble segarrenc. Certament, els estudiosos més fiables neguen la formació romànica *mont*+*lleó*, i apunten l'arabisme ocult del topònim. Coromines¹⁰ s'hi refereix indirectament, en parlar de *Massalió*, i Moreu-Rey¹¹ acaba sent més explícit, i nega fins i tot l'origen romànic de *mont-*, més dubtable. Però pel que fa al *lleó*, és prou acceptat, diem, que ve de l'àrab *cuyûn*, «fonts». Abona

4. Vid. pàgs. 14-17, i mapa pàg. 28.

5. Amb hac aspirada, so pròxim a /x/ (transcripció AFI). És sabut que els fonemes àrabs d'aquestes característiques esdevenen en català /k/ o bé /f/ (el primer és el nostre cas), d'igual forma com ho farien els corresponents als castellanismes introduïts abans de la generalització del castellà al nostre país (d'on mots com *quefe*, *maco*, etc.). Vid. NADAL, J. M. & PRATS, M., *Història de la llengua catalana*, I, Barcelona, Eds. 62, 1982, pàg. 238; COROMINES, Joan, *Estudis de toponímia catalana*, vol. I, pàgs. 25 i 265; MOREU-REY, Enric, *Els nostres noms de lloc*, Palma de Mallorca, Moll, 1982, pàg. 124.

6. Vid. ALCOVER & MOLL, *Diccionari Català-Valencià-Balear (DCVB)*, tom X, pàg. 817; MOREU, *op. cit.*, pàg. 125; COROMINES, *op. cit.*, I, pàg. 265.

7. Ens referim, en el nostre cas, a *Almenara d'Aguiló*, agrupament de masies prop d'aquesta població del sector de Santa Coloma de Queralt.

8. Vid. DCVB, I, pàg. 529; COROMINES, *op. cit.*, I, pàgs. 265-267; MOREU, *op. cit.*, pàg. 122.

9. Vid. sobretot NADAL & PRATS, *op. cit.*, pàgs. 169 i 206. També MOREU, *op. cit.*, pàgs. 123 i 151.

10. *Op. cit.*, II, pàg. 106.

11. *Op. cit.*, pàgs. 23, 72 i 120.

aquesta teoria la pronúncia popular del topònim «molió», que es fa extensiva al turó que és vora el poble.¹²

Per contra, cal rebutjar absolutament l'explicació del nom TORÀ a partir de l'àrab *torat*, «terra de riquesa», possibilitat que apuntà, ja entre altres i sense gaire convenciment, Jaume Coberó,¹³ car és fora de dubte la seva filiació antroponímica, avalada per in comptables documents medievals amb sufix nasal (*Taurani*, *Thorani*, etc.).

I amb això acabem ja la llista de poblacions segarrenques relacionades amb la toponímia aràbiga. Com veiem, no és possible sinó de confirmar del tot allò que afirmàvem en cloure el treball sobre hagiotoponímia: la Segarra, a desgrat de l'adscripció genèrica de les seves parts central, sud i oest a la Catalunya Nova, se'n desmarca clarament en tot el que és toponímia, i així com teníem, sobretot al centre, una sorprenent abundor d'hagiotoponims, tenim també una escassetesa de topònims aràbics, senyal alhora de la poca profunditat de la petja musulmana en aquesta contrada i del seu caràcter semi-estable de frontera, amb lluites i terra de ningú que serien vençudes pels cristians. És per això que, aplicant els paràmetres aquí obtinguts a la teoria de Badia i Margarit sobre la formació dels dialectes catalans,¹⁴ trobem que la trenca tot just la Segarra, la part central de la qual, seguint les proporcions en què es basa aqueixa teoria, hauria de ser de parla central, i no nord-occidental com és. Algun dia ens estendrem sobre aquesta qüestió.

Ara bé, tot i que fins aquí ens hem limitat a la toponímia major (poblacions) per tal de poder establir unes comparacions realment equivalents, convé que repassem també, i ja per acabar, elements de toponímia menor segarrenca d'origen aràbic o en relació amb aquesta cultura.

D'una banda tenim el cas, tan sols intermedi, de mots àrabs que esdevingueren mots catalans (generals o normalment dialectals) i que trobem en topònims. Diem intermedi perquè és

12. Vid. BACH, Antoni, «Evolució i problemàtica de l'onomàstica en el Baix Urgell», a *Onomàstica. Butlletí Interior*, núm. XIII, Barcelona, 1983, pàg. 27. Aquesta forma apareix àdhuc en documents del segle XIV, per bé que en altres (p. ex. AHCC, pergami núm. 265, del 1197) trobem la forma llatinitzada *Monte Leone*, que bé pot ser producte simplement d'una típica falsa traducció dels escriptors o copistes, sense coneixement real de l'ètim.

13. COBERÓ, J., *Història civil i religiosa de la vila de Torà*, Torà, 1982, pàg. 15.

14. BADIA I MARGARIT, A. M., *La formació de la llengua catalana*, P.A.M., 1981.

lícit de dubtar si la formació del topònim és directament sobre el mot àrab, en temps anterior al segle XII, o bé si simplement adopta un nom català, al marge o amb desconeixement del seu origen etimològic. Tenim així *La Faneca*, pic a la serra del Tallat, el nom del qual correspon a una mesura de gra, *faneca*, d'origen àrab, *fanika*;¹⁵ o *El Seniol*, afluent del riu Corb, que remet al mot general d'origen àrab *sínia* o *sènia*.¹⁶ Més rar, però també d'ús dialectal com a nom no propi, és el mot d'origen àrab *enjub* (*aljub*), que es troba a la partida de *Recolenjub* o del *Recó de l'Enjub*, a Vallbona de les Monges (que vol dir «safareig» o bé «contrafort»);¹⁷

Hi ha també, però, altres topònims menors que remeten a noms àrabs sense derivat directe en la llengua catalana, com ara la font de *Múnia* o *Almúnia*, a Torà (de l'àrab *al-munia*, «el jardí»);¹⁸ D'interpretació menys segura són el *barranc d'Aiguaires* (prop dels Omells), de nom potser relacionable amb *Alguaire*, que ve de l'àrab *al-guair*, «fondalada»;¹⁹ i els dos *Albareda* (antiga partida en una vall prop de Granyena, i també casa de pagès engrandida prop d'Argençola), car si bé poden remetre a un mot àrab que fóra «posta» o «hostal»,²⁰ ho fan també, i amb més seguretat, al mot català romànic *albereda*, «camp d'àlbers». Finalment, tenim, dins d'aquest grup, el riu *Cercavins*, *Xercavins* o *Exercavins*, d'ètim incert: l'*Alcover-Moll* relaciona el seu nom amb el topònim espanyol *Ceclavín* (amb un «potser» inicial i un «etim. incerta» previ, tot cal dir-ho), i esmenta per a aquest darrer l'ètim àrab *sikla-biğğin*, «esclaus», proposada per J. Vernet.²¹

Esmentem, d'altra banda, el (sub)tema del mossarabisme, i els tres no gens segurs representants que podem adduir-hi: *El Cosconar* (pic a la part de llevant del terme de Santa Coloma), *Els Morellons* (pic situat al vèrtex entre els termes de Senan, Fullella i l'Espluga de Francolí),²² i les *Ripaldes* (petit tor-

15. Vid. DCVB, V, pàg. 736.

16. Vid. DCVB, IX, pàg. 825; MOREU, op. cit., pàg. 121.

17. DCVB, IV, pàg. 983.

18. DCVB, I, pàg. 537.

19. DCVB, I, pàg. 504. Vid. també COROMINES, op. cit., I, pàg. 265, i MOREU, op. cit., pàg. 119.

20. És MOREU, op. cit., pàgs. 123 i 129, qui llença la hipòtesi, però ja amb dubtes.

21. DCVB, X, pàg. 927.

22. Aquests dos topònims els inclou Coromines, però sense explicació suplementària, al seu llistat de noms mossàrabs, tot referint-se a uns homònims o paral·lels baleàrics (op. cit., I, pàgs. 255-257).

rent del terme de Cervera), on sí que notem amb claredat un tret mossàrab: la conservació de /p/ intervocàlica;²³ *Ripaldes*, doncs, equivaldria a «ribes altes».

Finalment, tenim una sèrie de topònims, tant majors com menors, que no són pas d'origen àrab, però que, a través de mots ben bé catalans, fan referència, potser, a la presència d'aqueixa cultura al país. Són noms del tipus *La Mora*, *Sa Mora*, *Torredemora*, *Rocamora* o l'esmentat *Els Morellons*, els quals, de fet, és més possible que remetin a la *móra*, fruit. És més probable una referència racial o cultural, en canvi, ja que remeten directament al masculí *moro* o bé a *morisc*, a la partida del *Moriscot* (Santa Coloma), la *Morisca* (prop de la Manresana i Sant Ramon) o l'anomenada popularment —si la referència és real o no ara no importa— *Torre del Moro*, a Cervera, cas repetit o paral·lel en altres llocs.

En resum, i com a conclusió, diguem, deixant naturalment a part els darrers tipus de topònims, que malgrat tot la toponímia aràbiga és escadussera en molt gran mesura a la Segarra, i que si això és evident en l'estudi de noms de poblacions, la proporció, pel que fa a toponímia menor, i tenint en compte tanmateix la insuficiència del recull, es manté en aquesta mateixa tònica. Pel que fa a una distribució geogràfica que puguem lligar i aplicar a la que vam usar en l'estudi sobre hagiotoponímia, trobem que la proporció esperada (inversa entre uns noms i altres, recordem-ho) es manté. Són purament excepcions aïllades els topònims aràbics a la Catalunya Vella (*Calaf* bàsicament, tot sol, i la font d'*Almúnia* a Torà), n'hi ha algun, pocs, a la que anomenàvem zona de transició, i per contra es troben mínimament concentrats, sempre dins d'un nombre total ben poc elevat, al que deixàvem com a Catalunya Nova *plena*.

Veiem més clarament encara, en definitiva, com es dibuixa amb coherència i peculiaritat un mapa toponímic de la Segarra, amb unes coordenades històriques centrades en els segles de domini aràbic, reconquesta cristiana i formació d'un país. Tot el que calgui afegir-hi, que encara és molt, pot comptar amb això.

23. Vid. DCVB, IX, pàg. 495. Moll parla d'aquest tret del consonantisme mossaràbic a propòsit del topònim *Ripelles*, paral·lel doncs al nostre. Notem, d'altra banda, que en canvi sí que se sonoritza la /t/ postconsonàntica.

